

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА НАУМОВИЧА В ГАЛИЦЬКОМУ СЕЙМІ ТА АВСТРІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ ДР. ПОЛ. ХІХ ст.

Наталія ЩЕРБІНІН (м. Тернопіль)

У статті зроблено спробу висвітлити деякі аспекти політичної діяльності редактора, священика, громадсько-політичного діяча, письменника Східної Галичини другої половини ХІХ століття Івана Наумовича. Проаналізовано його внесок у розробку економічної політики краю.

Ключові слова: Іван Наумович, Галичина, Австрійська імперія, громадсько-політична діяльність.

An attempt to light up some aspects of political activity of editor, priest, public-political figure, writer of East Galichina of the second half of XIX age Ivan Naumovicha is done in the article. His payment is analysed in development of economic policy of edge.

Key words: Ivan Naumovych, Galicia, Austrian empire, public and political activity.

Іван Наумович (1826 – 1891 рр.) належить до визначних українських діячів другої половини ХІХ століття. У своїй діяльності він зосереджувався на розв’язанні важливих суспільних проблем – формування національної свідомості, рівноправності всіх народів Австро-Угорщини, створення інституцій громадянського суспільства, дієздатного парламентського представництва, національної єдності, які й сьогодні залишаються надзвичайно актуальними. Проте, досі постать Івана Наумовича залишається маловідомою й недослідженою науковцями.

Досі залишається недослідженою політична складова діяльності Івана Наумовича. У статті розкрито політичну діяльність І. Наумовича, у якій простежується формування його світогляду, впливу політичних переконань на громадське життя українців.

В українській історичній науці відсутні наукові дослідження, присвячені цій проблемі. Однак, кожен дослідник, працюючи над проблемою історії москвофільського руху, згадував постать І. Наумовича. Одним з перших детальну інформацію про його життєвий шлях, громадську, політичну та літературну діяльність опублікував О. Мончаловський у праці “Житъе и дьятельность Ивана Наумовича” [7]. У новітніх дослідженнях Н. Пашаєвої [14] лише епізодично згадується політична діяльність І. Наумовича. Окремо про його політико-економічну діяльність не йдеться, оскільки автори не ставили перед собою таке завдання. Тому відчутною є потреба об’єктивного і науково виваженого аналізу та дослідження політичної діяльності І. Наумовича, доведення значення місця й ролі його праці в громадсько-політичному житті Східної

Галичини, науково обґрунтувати й оцінити його внесок у розробку аграрної та економічної політики другої половини ХІХ ст., що і є новизною статті.

Особливо важливими джерелами для вивчення цього питання є періодика, а саме політична газета “Слово”, де поміщено багато матеріалів про політичну діяльність І. Наумовича, та ним же редагований журнал “Наука”.

Метою статті є аналіз та дослідження політичної діяльності Івана Наумовича у сфері економіки другої половини ХІХ століття. Для досягнення названої мети авторка поставила завдання дослідити діяльність у Галицькому сеймі, проаналізувавши працю в австрійському парламенті, і простежити основні етапи його політичної діяльності.

У сфері політичної діяльності І. Наумович належав до москвофільської течії. Він і русофіли змушені були виробити й визначитися з власною позицією щодо центральної австрійської влади, польських політичних сил у Східній Галичині, а також народовської течії як до основного свого опонента. Це було дуже складно, оскільки загальний напрямок пошуку русофілами та І. Наумовичем національної ідентичності йшов у розрив з інтересами всіх названих політичних сил. Фактично аж до 80-х років ХІХ ст. вони виступали як частина широкого й дуже неоднорідного “староруського” політичного табору.

Свою громадсько-політичну діяльність І. Наумович розпочав ще 1856 року будучи священиком у Перемишлянах. Він займався питанням сплати священиками податків. Адже за кожен в'їзд у село чи то на відправу, чи на похорон, чи на хрестини, чи до школи на навчання дітей священик мав сплачувати відповідну суму. 1859 року І. Наумович отримав відповідь на свій запит владі щодо цього питання. Її не можна назвати позитивною, але зрушення деякі пройшли. З одного боку, влада не наполягала на обов'язковій оплаті в'їзного мита, а покладала його вирішення на розсуд пана. Завдяки І. Наумовичу на поліпшення цієї ситуації можна було сподіватися. Заслуга його й у тому, що ніхто, крім нього не порушував це питання.

На початку 60-х років велася підготовка до майбутніх виборів у галицький сейм. І. Наумович і москвофіли пропагували гасло “рівноправності” у всіх сферах культурного життя. На практиці щодо поляків старорусини чинили опір і давали відсіч їхнім тактичним заходам, однак у повсякденному житті вони здебільшого користувалися польською мовою, орієнтувалися на польську культуру. Характеризуючи тип такого старорусина 1860-х років Я.Гординський писав, що: “втікаючи з польського табору, він забігав у московський, залишаючись на ділі українцем, покоління якого може й не цурається польських симпатій” [5, с. 11].

Основні засади політики І. Наумовича стосовно поляків були сформульовані вже на початку 60-х років ХІХ століття. Вихідною стала теза

про те, що: “ми будемо українцями, а Україна вільна не дозволить собі на своїй землі бути стовпом кордоном панської держави, – бо Україна велика, багата, вірна Богу і своїм законам не уступить права свого до власної загороди під ніякими умовами” [10, с. 2]. І. Наумович не виключав можливості порозуміння з поляками, однак він ставив його в залежність від визнання з боку поляків національної рівноправності двох народів у Галичині. Він підкреслював, що “згоди” можна досягти в сеймі, але після виконання польськими політиками двох умов: “урочисте визнання зі сторони цілого сейму перед лицем всієї Європи, що в Галичині існують не один, а два слов’янських народи: український і польський, і що польський над українським, а український над польським не мають ніякого керівного права; українська мова у школах, урядових установах, судах і в будь-якому публічному використанні має бути мовою краю, а польська мова повинна використовуватись в краї згідно потреб” [10, с. 2]. Головні події щодо цього питання розгорнулися протягом сеймової сесії 1869 року. До сеймової комісії “для справ взаємних стосунків двох національностей” було обрано, зокрема, таких провідних діячів галицького русофільства, як В. Ковальського, Т. Павликова та І. Наумовича. Однак після відмови польської сеймової більшості задовольнити ще на сесії 1869 року вимоги українських депутатів (фактично вони зводилися до забезпечення мовної рівності), І. Наумович та його прибічники знову повернулися до традиційного для себе опозиційного становища й стали різкими критиками угодової акції. У результаті І. Наумович із москвофілами стали на чолі українського руху та встановили контроль над утвореним 1870 року політичним товариством “Руська рада”.

1861 року Івана Наумовича обирають депутатом до Галицького сейму. Зі 150 всіх депутатів українців було 50. Перше засідання крайового сейму відбулося 3 квітня 1861 року.

Недивно, що саме І. Наумович отримав мандат бути його представником та захисником прав, адже політика, яку він проводив і до виборів, була досить актуальною серед основної верстви населення – селян. Зокрема, селяни Золочівського повіту вибрали його депутатом до першого Львівського сейму [2, с. 80].

Отже, вся попередня громадсько-політична діяльність І. Наумовича знайшла своїх прихильників у краї, де він в основному презентував і захищав інтереси найбільшій та найкількіснішій верстви населення.

Єдиним засобом політичної діяльності І. Наумовича і москвофілів було подання “меморандумів” до Відня з найрізноманітнішими проханнями. Упродовж 1861 – 1866 рр. було підготовлено 15 таких ухвал. Основні політичні питання, що пропонувалися на розгляд, стосувалися необхідності службового підвищення деяких чиновників українського походження, запровадження української мови в освіті, адміністрації та судочинстві,

правового врегулювання проблеми сервітутів, підвищення плати сільським священикам, надання Ставропігійському інституту монопольного права на видання й продаж підручників для українських шкіл, заснування українських гімназій у Східній Галичині, організації комісії для написання українських підручників, забезпечення перекладів українською мовою австрійських законів, надання стипендій для української учнівської молоді. Окрім того, велике місце відводилося адміністративно-політичному поділу Галичини на українську та польські провінції, дотримання законності під час виборів до Галицького сейму, внесення змін до виборчого закону, створення греко-католицької єпархії в Станіславові, запровадження української мови в поштовій службі, спорудження будинку греко-католицької капітули у Львові, надання греко-католицькому митрополитові титулу таємного радника, підвищення дотації львівському духовенству, рівність виборчих прав, переведення чиновників українського походження із західної у східну частину Галичини, а чиновників-поляків, навпаки, та ін. [3, с. 96]. Найбільшої уваги з боку дослідників заслуговує політична діяльність І. Наумовича у сфері розв'язання мовного конфлікту. Фактично всі вимоги його та москвофілів залишилися поза увагою австрійського уряду. Це знаходить своє пояснення, адже І. Наумович був найактивнішим, постійно виступав у сеймі з пропозиціями, коли його прибічники залишалися пасивними.

1861 року І. Наумович протестує проти пропозиції латинського священика Ручки, який вимагав, щоб поміщики мали право вибирати священика на прихід не з числа трьох кандидатів, рекомендованих консисторією, а з числа всіх, які подали заяви. З цього приводу він написав статтю “Изъ погорьлища Коростна”: “Доки буде наша церква працювати на Фараонів? Панам надається майже необмежена влада у виборі священиків. Характером теперішнього часу є прагнення до свободи всіх жителів краю, заснованій на всебічній справедливості” [10, с. 2].

1866 рік для І. Наумовича в політичній діяльності був багатоплідним. 11 січня він виступав проти незаконного вимагання податковою службою податків у селян Золочівського й Бережанського округів, особливо акцентуючи увагу на ігноруванні ними неврожаю та голоду. 20 лютого політичний діяч виступав проти екекуцій за податки. 16 березня виголошує промову проти створення повітових рад. 16 квітня обґрунтував необхідність розподілу Галичини, виступив проти проекту едукаційної комісії, яка стосувалася запровадження крайової шкільної магістратури.

Зусиллями І. Наумовича був врятований Львівський театр. Гострі дискусії велися щодо нього 1869 року. Поляновський не був зацікавлений в існуванні театру: “театр руський скоро умре і нехай з богом спочиває”. Зиблікевич і П. Скринський відстоювали аналогічну позицію. І. Наумович

домігся рішення про надання грошової допомоги театру в розмірі 3000 зр., завдяки чому театр було врятовано [17, с. 2].

1867 р. польські політичні сили були готові до певних поступок українцям, щоб закріпити свою політичну перевагу в Східній Галичині й остаточно переконати австро-угорський уряд у спроможності підтримувати в провінції стабільність. А. Сапега був готовий вести переговори з керівниками українського руху – В. Ковальським, І. Наумовичем, Т. Павликовим, незважаючи на їхню русофільську орієнтацію [20, с. 157]. Польський виборчий комітет ухвалив за будь-яких обставин на чергових виборах до сейму не допустити І. Наумовича. Незважаючи на те, що він отримав під час голосування 65 голосів, а польський кандидат 69 голосів, польська більшість не зарахувала 7 голосів І. Наумовичу й не визнали їх законними [18, с. 2].

Однак, І. Наумович й надалі займався політикою.

1873 р. розпочинається підготовка до нових виборів. І. Наумович пише звернення до українського народу, закликає до голосування за кандидатури, висунуті “Руською радою” [13, с. 1]. У жовтні поточного року, після організації безпосередніх виборів, І. Наумовича обрали із сільської курії округів Тернопіль – Збараж – Скалат депутатом австро-угорського парламенту. Цього ж року відбувається зустріч між поляками й москвофілами для укладення угоди про співпрацю. Однак їх цікавила не співпраця, а бажання отримати більшість голосів. Угоди досягнуто так і не було через відмову москвофілів [12, с. 2].

Зауважимо, що І. Наумович був досить обізнаним фахівцем в економічному питанні. Аналізуючи економічне становище Східної Галичини в історичному плані, він насамперед зазначав, що тільки за наявності освіти українці досягнуть матеріального добробуту. На думку І. Наумовича, у розв’язанні економічного питання, безперечно, впливала ситуація за кордоном. Він завжди наводив приклади та причини економічного зростання інших країн. Досвід політичної діяльності й обізнаність І. Наумовича в економічних питаннях спонукали до негайного проведення реформ, які вже давно назріли.

9 березня 1873 року реформа І. Наумовича була введена в дію. Створено банк під назвою “Загальнорільничий – кредитний заклад для Галичини і Буковини” з центральним управлінням у Львові. Статут закладу був затверджений рескриптом міністерства внутрішніх справ від 9 березня 1873 року. Мета закладу: підтримувати матеріальне становище селян через видачу пільгових позик. На позичені гроші дозволялося купувати міндобрива, землю, засновувати різні виробничі фабрики та ін.

Банк очолили відомі на той час українські діячі Г. Шашкевич, Яновський, Юзичинський. У компетентності закладу зосереджувалося заснування своїх філій у кожному повіті та по всій Австро-Угорщині. Банк

не лише приймав кошти від населення на ощадні книжки, але й видавав листи, заставні. У центрі Львова були відкриті такі відділення, як: відділення позики на землю, нерухомість; відділення заставниче для надання позик під заставу одягу, золота, срібла; відділ для торгівлі сукном.

Зусиллями І. Наумовича був створений перший капітал банку. Львівський і Перемишльський дочірні фонди надали закладу кошти для створення основного фонду, українські церкви, братства, товариства та приватні особи вклали у цей банк свої збереження.

Впровадження таких заходів дало свої позитивні результати. З 1873 по 1880 рік діяльність банку проходила дуже добре, народ користувався грошовою позикою на пільгових умовах, укладав їх у своє господарство, отримувал з цього прибутки. Бурси й церкви отримували пожертви на культурно-просвітницькі цілі.

Однак з 1880 року справи закладу погіршились: “і то не з вини українського народу, нібито він не виконував своїх зобов’язань щодо закладу, а через нестачу людей із фаховою освітою, які могли б вести справи закладу, згідно із його законами й статутами та з користю для нашого народу” [6, с. 20]. І. Наумович дуже переймався банкрутством закладу й самотужки приймав компетентні рішення для врятування заощаджень українського населення. Йому це вдалося. Завдяки клопотанням установа отримала з Росії пожертвування понад один мільйон рублів, які були подаровані на санацію закладу. Всі українські церкви, братства, бурси, українські товариства, вдови, сироти, культурно-просвітні організації отримали свої вклади. За це І. Наумовича назвали благодійником українського народу.

Це благодійництво не єдине з боку І. Наумовича. У часи, коли матеріальне становище “Народної торгівлі” було також низьке, завдяки йому Росія виплатила безвідплатну допомогу 50 тисяч золотих австрійських, що врятувало “Народну торгівлю” від занепаду.

Із банкрутством банку збанкрутувало й “залишкове товариство”, тим самим зачепивши тисячі жителів міста Львова. Люди розпустили чутки, що й “загальний рільничий кредитний заклад” теж незабаром збанкрутує й постраждають усі ті, хто має в ньому вклади. І. Наумович у “Науці” за 1886 рік спростовує такі чутки: “Я говорю, що справи наші залагоджені дуже корисно і ніхто із вкладників не втратить ні гульдена, а отримає з відсотками повний свій вклад” [11, с. 40 – 41]. Щоб зберегти ситуацію під контролем, політичний діяч сприяє залученню до банку іноземного капіталу, через що отримує нові звинувачення від поляків у зраді австрійській владі та агітації до наступних виборів. Але саме завдяки такій умілій економічній політиці частина вкладників та клієнтів були врятовані.

Економічна реформа реалізовувалася не тільки через банк, а й завдяки створеному І. Наумовичем товариству ім. М. Качковського, яке засновувало

позичкові каси, організовувало збирання збіжжя. Метою товариства “Позичкова каса” було допомагати членам товариства, які через непередбачені випадки збідніли так, що для підтримки свого господарства або матеріального становища потребували допомоги, щоб закупити насіння, а також допомогти тим, які бажали поліпшити своє господарство. Засобами нагромадження грошей для цієї справи були як пожертви членів товариства, так і відсотки, що сплачували люди з коштів, які позичали в товариства. Майно “Позичкової каси” складалося з фонду позики, фонду розподілу майна між убогими без повернення його, фонду підтримки просвітницьких цілей у громаді. Вимоги до персонального складу товариства та його обов’язків нічим не відрізнялися від вимог центрального відділу. Крім прав, передбачених статутами товариства ім. М. Качковського, члени “Позичкової каси” мали право користуватися фондами такої каси. Діяльність була успішною, але не у всіх філіях. Це підтверджують звіти про роботу філій, а також листування з центральним відділом товариства ім. М. Качковського. В основі принципу управління “Позичковою касою” та роботою загальних зборів, окрім усіх адміністративних справ, що виконував відділ, статутами було передбачено й таке: керувати майном товариства “позичкова каса”, чесно та совісно розподіляти позику, дбати про своєчасне її повернення, а за несплату позики притягувати до відповідальності; зберігати протоколи своїх справ і забезпечити можливість доступу до них членів товариства [21, арк. 1].

Отож, І. Наумович досягнув бажаного результату в економічному питанні, хоча не все було досконалим. Його економічна діяльність, спрямована на підвищення матеріального добробуту галицького селянства, була досить актуальною. Можливо, за підтримки його однопартійцями, поляками й австрійцями економічне становище народу поліпшилося б не тільки на початку проведення реформи, а мало б стабільний стан.

1875 року І. Наумович брав участь у дебатах щодо бюджетних справ. Він намагався знизити податки для населення, пропонував закласти в бюджет кошти для надання дотацій селянам на сільське господарство та освіту. Торкався теми створення позичкових кас, які хоча б частково подолали економічну кризу. Наступною причиною кризи І. Наумович уважав відсутність органів місцевого самоврядування, що сприяли б поліпшення життя населення на місцях. Тому він вносить пропозицію при прийнятті бюджету врахувати становище краю і виділити гроші на його розбудову [16, с. 2].

Прикрим для москвофілів було те, що українське представництво в Галицькому сеймі зменшувалось: 1861 р. було обрано до сейму 46 українців, 1867 р. – 38, 1870 р. – 32, 1876 р. – 14. Парадокс полягав у тому, що в умовах зменшення депутатських мандатів, москвофіли підкреслювали: “що це утверджує віру в силу українського духу. Ворогам же нашим

скажемо, що вони не мають причин тріумфувати, бо Україна залишиться Україною навіть без жодного депутата” [4, с. 2].

1877 року І. Наумович виклав основні ідеї щодо впровадження закону проти поширення пияцтва. Ідея цього законопроекту полягала в тому, щоб учителі читалень товариства ім. М. Качковського їздили в місцевості і за допомогою повчань викорінювали п'янство. Також передбачалося розробити законопроект про продаж горілки й суд над тими шинкарями, які її незаконно продавали. [15, с. 2].

1878 р. І. Наумович подає на розгляд парламенту вимоги щодо викладання богословських наук, котрі, як він вважав, мали б викладатися українською мовою, вимагав дотацій на клір [12, с. 2]. Того ж року він виступає з промовою про бюджет міністерства внутрішніх справ і віросповідання, пропонуючи надати кошти для матеріальної підтримки сільського господарства. Пропонував зменшити розміри податків для селян. Він навів декілька фактів. Із статистичних даних було видно, що вже восьма частина сільських господарств фактично перебувала в руках лихварів, як і їхня власність. Сказано, що поголів'я худоби в людей зменшилось на половину, а це означає, що падає добробут народу й родючість землі. Через безробіття люди масово виїжджали за кордон у Росію, на Волощину, в Америку. Міграція набула таких розмірів, що влада прийняла рішення не видавати паспортів [1, с. 62]. Тому І. Наумович і його партія заявили, що будуть приступати до розробки спеціального закону про бюджет на 1878 рік. Він також виступив із пропозиціями щодо врегулювання питання про внутрішній борг, який становив близько 300 мільйонів.

Друга половина 70-х років XIX ст. була епохою занепаду москвофільської політики. На парламентських виборах 1879 р. очолювана Т. Павликовим “Руська рада” зуміла висунути тільки трьох своїх кандидатів [8, с. 54 – 55]. Поразки на виборах зазнав навіть І. Наумович, отримавши в рідному Скалацькому повіті лише один голос. Причиною була зневіра серед української інтелігенції і небажання працювати в національному напрямі. У родинях священиків переважала польська мова. Українське населення здебільшого не знало своїх кандидатів у депутати, останні ж не вважали необхідним підтримувати контакт із виборцями. Така ситуація стала поштовхом до змін у політичній структурі українського суспільства Східної Галичини. Народовці розцінили провал кандидатів “Руської ради” як сигнал для вступу у велику політику. Ініціатива до порозуміння народовців і русофілів 1879 р. вийшла з Тернопільщини, де діяло товариство “Руська бурса”, членами якого були представники обох течій українського руху. Тоді вдалося також залучити до процесу порозуміння й такого впливового діяча, як І. Наумовича. Однак, ініціативу вступу до “Руської ради” відкинуло її правління [9].

Не будучи депутатом сейму, І. Наумович продовжував свою політичну діяльність. 1880 року він обґрунтовує необхідність прийняття закону про позичкові каси для поліпшення матеріального добробуту народу Східної Галичини. Вибори до сейму з курії сільських громад відбулися 17 (29) травня 1883 року. Українські кандидати здобули перемогу лише в дев'яти округах. У Східній Галичині вибори супроводжувалися масовими зловживаннями з боку поляків. Активним чинником антиукраїнської агітації були повітові староства. Незважаючи на це, вибори 1883 р. не викликали апатії в українському суспільстві, навпаки, дали поштовх для переосмислення тактичних основ національної політики. В українській пресі обговорювалася можливість сецесії, тобто складення мандатів новообраних депутатів сейму, що мала стати протестом проти виборчих зловживань. Однак народовці вказували на неефективність такого кроку в умовах слабкої національної самосвідомості, закликали “йти в народ” і не відмовлятися від парламентської діяльності. Серед русофілів дійшло до гострої дискусії між Б. Дідицьким і І. Наумовичем. Б. Дідицький уважав, що українські депутати, перебуваючи в сеймі у відчутній меншості, будуть нібито моральним докором польським політикам, а тому виступав проти сецесії [19, с. 2]. І. Наумович назвав сецесію “обов’язком народної честі”, ефективним засобом зміцнення національних почуттів, поштовхом до незалежності австрійської держави. [9]. У протистоянні переважила більш прагматична позиція Б. Дідицького й старорусини – русофіли не змогли скористатися чи не останнім шансом, які давали вибори 1883 р., для модернізації своїх поглядів, формування нової ефективної тактики. Після виборів вони фактично боролися тільки за своє політичне виживання.

Таким чином, І. Наумович зробив величезний внесок у громадсько-політичне та економічне життя галицьких українців. Його діяльність була надто складною, особливо в умовах міжетнічних конфліктів. Економічні реформи без підтримки інших депутатів у сеймі та парламенті не могли забезпечити матеріального добробуту українському народу. Банкрутство фінансових організацій призвело до зневіри народу в москвофільській партії, що в подальшому вплинуло на наступні вибори. Але на певному етапі національного відродження Східної Галичини І. Наумовичу вдалося підвищити життєвий рівень населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бесіда депутата Наумовича виголошена 7 березня в державній думі при генеральних дебатах про б'юджет на 1878 рік // Наука. – 1878. - № 3. – С. 60 – 64.
2. Ваврик Р. Просвѣтитель Галицкой Руси Иван Г. Наумович / Ваврик Р. – Львовь – Прага, 1926. – 105 с.
3. Вахнянин Н. Причинки до історії руської справи в Галичині в літах 1848 – 1870 / Вахнянин Н. – Львів, 1901. – 98 с.
4. Вибори посла від Золочева // Слово. – 1867. – № 9. – С. 1 – 2.

5. Гординський Я. До історії культурного і політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX ст. / Гординський Я. – Львів, 1917. – 11 с.
6. Логола В. Воспоминания о жизни и деятельности Ивана Наумовича / Логола В. // Наука. – 1926. – №1 – С. 22. Вахнянин Н. Причинки до історії руської справи в Галичині в літах 1848 – 1870 / Вахнянин Н. – Львів, 1901. – 98 с.
7. Мончаловський О. Житє и дьятельность Ивана Наумовича / Мончаловський О. – Львов, 1899. – 80 с.
8. Мудрий М. Листування Б. Дідицького з В.Барвінським як джерело до вивчення українського національного руху в Галичині початку 80 – х років XIX ст. / Мудрий М. – Львів, 1999. – С. 54 – 55.
9. Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року / Мудрий М. // записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2002. – Т. ССХLIII... – С. 2.
10. Наумович І. Изъ погорьлища Коростна / Наумович І. // Слово. – 1861. – Ч. 81. – С. 2.
11. Наумович І. Нашъ банк / І. Наумович // Наука. – 1886. – № 1. – С. 40 – 41.
12. Наумович І. Сгода / Наумович І. // Слово. – 1873. – Ч. 98. – С. 2.
13. Наумович І. Чесний и любезний галицько – русский народ! / І. Наумович, М.Білоус – Коломия, 1873. – 1 с.
14. Пашаева И.Г. Наумович как общественный, политический и религиозный деятель Галичины второй половины XIX века / Пашаева И.Г. – Москва, 2004. – 14 с.
15. Речь депутата Наумовича в за седани палаты депутатов от 4 травня при розправах о законе против лихви произнесенная // Слово. – 1877. – Ч. 49, 50. – С. 1 – 2.
16. Речь депутата Наумовича произнесенная в палате депутатов при генеральных дебатах о бюджете на 1876 рік // Слово. – 1875. – Ч. 134. – С. 2.
17. Речь посла Наумовича в деле субвенции для русского театра // Слово. – 1869. – Ч. 86. – С. 2.
18. Речь посла Наумовича сказана при прениях над резолюцией и адресом // Слово. – 1869. – Ч. 85. – С. 2.
19. Слово. – 1883. – Ч. 59. – С. 2.
20. Сухий О.М. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно – політичному житті галицьких українців у XIX столітті / Сухий О.М. – Львів, 2003. – 498 с.
21. ЦДІА України у м. Львові.-Ф.182.-Оп.1.-Спр.18.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Щербінін Наталія Петрівна – аспірантка стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: громадсько-політична, наукова та культурно-просвітня діяльність Івана Наумовича (1826 – 1891 рр.).